
Márkus István

1. A "polgárosodás" terminus tudományos használatát jogosnak és gyümölcsözőnek tartom. Világszerte megfigyelhető fontos társadalmi folyamatok jelölésére alkalmas, melyeket másképp összefoglalóan megnevezni aligha lehet. A kifejezés a folyamatok lényeges tartalmára utal. Benne van a prekapitalista struktúrák — és az azokban tipikus életformák — felbomlásának, a tradicionális társadalomszerkezetek átalakulásának, modernizálódásának, az industrializálódás és a rendszeres ártermelésre való áttérés társadalmi következményeinek értelme. Jelzi e folyamatok fő irányát, az európai-amerikai életformatípusokhoz való közeledés tendenciáját is.

Ha a "polgárosodás" terminust így, ebben a tág értelemben használjuk — ami, ismétlem, jogos —, ezzel máris elismerjük, hogy a kifejezés elszakadt a "polgár"-terminustól, mely ugyanis szűkebb és határozottabb értelmet hordoz.

"Polgárról" — szoros értelemben — egyedül Európa, azon belül is leginkább csak Nyugat-Európa késő középkori és újkori fejlődési szakaszában beszélhetünk. Ez az a térben és időben jól körülhatárolható terep, ahol a polgárság — mint a világ társadalomtörténetében *egyedülálló* képződmény — eredetileg a hűbéri-rendi struktúrákon belül, majd azok kereteit szétfeszítve kialakulhatott és megteremthette saját kultúráját. E történelmi gócterületről terjeszkedhetett a polgárság Észak-, Közép- és Kelet-Európa irányában, eredetileg meghatározott kereskedelmi és kézműipari funkciók egyre inkább nélkülözhetetlen hordozójaként, többé-kevésbé privilegizált zárványokat alkotva a prekapitalista, hűbéri és rendies társadalmi struktúrákon belül.

Megtalálhatjuk a polgárságot — mégpedig a nyugat-európainál szélesebb társadalmi kiterjedésben — a hűbéri-rendi múlt által kevésbé kötött észak-amerikai, ausztráliai és új-zélandi társadalmakban, melyekben a nyugati Európából áttelepült törzslakosság — a sokáig szabadon elfoglalható föld, a kezdetől szabad vállalkozás és viszonylag szabad önkormányzati élet viszonyai közt — mintegy *popularizálta* az európai polgárság korabeli politikai, gazdasági és kulturális vívmányait és ideológiáit.

Másutt, tehát Európán és az innen elszármazott tengerentúli "telepes társadalmak" országain kívül, szoros értelemben vett polgárság nem létezett. Aligha tekinthetjük "polgárnak" az arab-muzulmán városok kézművesét, kalmárát, hiszen a közhatalomnak való kiszolgáltatottsága, továbbá etnikus és vallási kultúrája valamiképp más, az európai polgárétól

politika bizonyos mértékig liberalizálódott, ahol a jogegyenlőség elvei legalább már kimondattak, ahol tehát a modernizálódás a demokráciának valamilyen minimumát is magával hozta. Világos azonban, hogy a társadalom polgári berendezkedése és valóban polgári életvitele Kelet-Ázsia, Latin-Amerika, Észak-Afrika országaiban még ott is inkább csak megcélzott ideál vagy preferált fejlődési irány, ahol az ide irányuló fejlődést nem törlik meg újra és újra katonai junták vagy papi vezetésű csoportok elvtelen vagy fundamentalista ellenforradalmaival, a maguk erőszakosan konzervatív, többnyire polgárosodásellenes politikájával.

Ha az összkép ennyire sokrétű, ha a polgári társadalom mint fennálló valóság és mint fejlődési tendencia ennyire széles, sokfokozatú skálán helyezkedik el, úgy világos, hogy a "polgárosodás"-terminusnak is többféle, egymástól elválasztható és elválasztandó jelentése van. Aligha téveszthető össze az angol társadalom törzsének és mélyrétegeinek polgárosodása a spanyollal vagy éppen az oroszokkal, nehezen vehető egy kalap alá a kanadai polgárosodás a peruival, a japán polgárosodás a kambodzsaival és így tovább.

A fogalom tehát — hogy a körkérdés egyik passzusára határozottan feleljek — leíró-empirikus és normatív-mintaadó kategóriaként is használható. Így is, úgy is azzal a feltétellel, hogy a tőkés iparosodással, illetve bármilyen tulajdonviszonyok közt véghez vitt iparosítással együttjáró társadalmi fejlemények vizsgálatát a *megelőző és átalakuló struktúra* megismerésével kössük össze, s magát a polgárosodási folyamatot *összehasonlító szemlélettel* kezeljük.

2—3. Természetesen kialakítható *interdiszciplináris* kutatómunka a polgárosodás vizsgálatára. Ami több: enélkül a feladat meg sem oldható. A szociológiának itt együtt kellene működnie a történettudománnyal, ezen belül is főképpen a gazdaság- és társadalomtörténettel; a kérdéskörrel foglalkozó szociológusnak valamennyire történésznek is kell lennie — minél inkább az, annál jobb. Hasonló együttműködés — vagy egybeolvasztás — lenne kívánatos az etnológiával vagy "kulturális és szociális antropológiával", a gazdaságtannal és a társaspszichológiával.

4. Leggyümölcsözőbben az a megközelítés működhetne, amelyet *történelmi-szociológiai komparasztikának* nevezhetünk. Az eltérő struktúrák, a különféle polgárosodási folyamatok, az elűtő korszakos fejlemények összehasonlító elemzésére gondolok.

5. Valamivel részletesebben szeretnék reagálni arra a kérdésre, amely az Erdei-féle "kettős társadalom"-modell értékét és használhatóságát érinti.

A korábbi struktúrák és a polgári társadalom között magától értetődően mindenütt hosszadalmas és fokozatos az átmenet. Ebből következően kivétel nélkül minden "polgárosodó", azaz a polgári társadalmi berendezkedés felé közelítő országban törvényszerűen kialakul és hosszabb-rövidebb ideig pregnansabban vagy elmosódottabban létezik egy olyan fajta kettős szerkezet, amelyet Erdei Ferenc a két világháború közötti hazai viszonyokat illetően konstatált. Polgári és polgárius életformák és viszonylatok szövődnék egybe korábban tipikus életviteli, viselkedési formákkal és rétegeküzi, ember-emberküzi viszonylatokkal. Keveredési arányuk és erőviszonyuk más és más lehet a társadalmi lét különböző szféráiban. Így a kereskedelem, pénzforgalomban, iparban és az ezekhez tartozó társadalmi rétegekben általában gyorsabb lehet a polgáriság, a polgári értékrend előnyomulása, a mezőgazdaságban és az ahhoz kapcsolódó paraszti és földesúri szférában

.....

viszont lényegesen lassúbb. Gyorsabban polgárosulhat a szabad értelmiségi pályák néme-lyike, mint az állami szféra, a közigazgatás, az egyházak élete, és így tovább.

Erdei elemzése ennél is finomabb. Azt mutatja ki, hogy a két világháború között minden hazai rétegben, ezen belül a parasztságban is, *egyszerre* hatott a polgárosodás tendenciája és érvényesült a rendies viszonylatok konzervatív ereje.

Az összehasonlító társadalomtörténeti vizsgálat minden bizonnyal kimutatná, hogy Nyugat-, Dél- és Észak-Európának is sokáig megvolt, bizonyos mértékig ma is megvan a maga kettős szerkezete, melyben rendi és polgári elemek nemcsak keveredtek, de együtt alkottak tartós átmeneti rendszert, és pedig nemcsak a polgári alkotmány és a kapitalista gazdasági rend diadalra jutása előtt, de utána is. Megint más típusú kettősségeket ismerhetünk fel az orosz birodalom változatos arculatú, sokféle fejlődési fokon elhelyezkedő társadalmi esetében, már ami az 1917 előtti múltjukat illeti. Még szembeötlőbb a "kettős struktúra" léte és ereje például Japánban és általában Kelet-Ázsiában, hogy az arab-muzulmán, a latin-amerikai vagy az afrikai társadalmakat ne is említsük.

Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy a polgárosodás változatainak vizsgálata mindenütt *szükségképpen* felveti a korábbi formák részleges továbbélésének és a polgári formákkal való együttélésének, ellentmondásos egybeszerveződésének kérdéseit.

Ami a kelet-európai, közép-európai és máshová is exportált kommunista kísérlet társadalmi következményeit illeti, ide értve azt is, mennyiben gátolták és mennyiben vitték előre a "polgárosodást", ez a problematika egy újabb körkérdés témája lehetne.

Egy másik kérdéskör, hogy polgárosodnak-e tovább, vagy egyáltalán, *megmaradnak-e polgári mivoltukban a legfejlettebb, gócterületi társadalmak*. Lehetséges ugyanis, hogy az egyik erős tendencia most már olyan elit csoportok, elit rétegek kialakulása és életörése, amelyek aligha nevezhetők "polgárságnak" a szó klasszikus értelmében, többek között azért, mert sokkal nagyobb gazdasági, katonai, társadalomszervezési hatalom központosan a kezükben, mint amiről a polgárság valaha is álmodhatott. Valószínűleg liuba lenne "polgárságnak" titulálni azt az értelmiségi elitet, amely az internacionális mamutvállalatok, a felduzzadt katonai és hadiipari apparátus, a minden életterületet lefedő hivatalrendszerek tisztviselőhadát alkotja. Polgári társadalom-e, ami a posztindusztrializmus korában létrejön, vagy valami más? A kérdés azért is lényeges, mert ha a góctérségben valamiféle *már nem* polgári társadalom van kialakulóban, az elmaradottabb országok jövőbeli polgárosodása is más jellegű lehet. Lehetséges, hogy a harmadik világban — mintegy átugorva a polgári fázist — olyanszerű új elitek kerülnek az élre katonai-bürokratikus, internacionális-vállalkozói jelleggel, amelyeknek egybefonódó uralma alatt hosszú életet jósolhatunk a kényszerűen továbbélő "kettős struktúrának". Erre megyünk, vagy másfelé? Ez is tárgya lehet a polgárosodás összehasonlító szociológiai vizsgálatának.